

บทคัดย่อ

ชื่อโครงการวิจัย	การศึกษาวิจัยและพัฒนาวิถีชีวิตและบทบาทของชุมชนในพื้นที่วิกฤตอุทกภัย : กรณีศึกษาลุ่มน้ำภาคกลาง
หัวหน้าคณะที่ปรึกษา	ผศ.ดร.นเรศ เชื้อสุวรรณ
หน่วยงาน	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี 111 ถนนมหาวิทยาลัย ต.สุรนารี อ.เมือง จ.นครราชสีมา ส่วนวิจัยและพัฒนาทรัพยากรน้ำ สำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ 180/3 อาคารกรมทรัพยากรน้ำ ถนนพระรามที่ 6 ซอย34 สามเสนใน พญาไท กรุงเทพฯ โทรศัพท์ 0-2298-6617
ระยะเวลาทำวิจัย	กันยายน 2554 ถึง ธันวาคม 2555

การศึกษาวิจัยและพัฒนาวิถีชีวิตและบทบาทของชุมชนในพื้นที่วิกฤตอุทกภัย : กรณีศึกษาลุ่มน้ำภาคกลาง มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) วิเคราะห์สถานการณ์อุทกภัย สาเหตุและแนวทางแก้ไขในปัจจุบันและอนาคต (2) วิเคราะห์การปรับตัว/การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชนในระดับครัวเรือนและชุมชน (3) จัดทำมาตรการ/แนวทางจัดการอุทกภัยระดับชุมชน พร้อมทั้งรวบรวมระบบเตือนภัยของภาคประชาชนและเครือข่ายการเตือนภัย (4) เสนอรูปแบบและกลไกการดำเนินงานของเครือข่ายภาคประชาชนเพื่อจัดการปัญหาอุทกภัยอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีนักวิจัยทรัพยากรน้ำชุมชนเป็นกลไกขับเคลื่อน การศึกษาวิจัยครั้งนี้ดำเนินการในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ครอบคลุมจังหวัดนครสวรรค์ ชัยนาท อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา และนนทบุรี ชุมชนเป้าหมาย คือ ชุมชนท้องถิ่นระดับหมู่บ้านที่ประสบปัญหาอุทกภัยและมีแนวทางปฏิบัติที่ดี (Good practices) ในการจัดการปัญหาอุทกภัยชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำนวน 25 ชุมชน การดำเนินงานเป็นลักษณะไตรภาคี ประกอบด้วย หน่วยงานราชการ (กรมทรัพยากรน้ำ) สถาบันการศึกษา (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี) และชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้และสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกเพื่อศึกษาวิถีชีวิตและการปรับตัวของชุมชนที่ประสบอุทกภัยในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ผลการศึกษาวิจัย สรุปได้ดังนี้ อุทกภัยในพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่เป็นลักษณะแบบน้ำล้นตลิ่ง สาเหตุหลักก็คือน้ำเหนือจากพื้นที่ตอนบนที่มีลักษณะเป็นหุบเขาและภูเขาไหลป่าเข้าท่วมพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบ ประกอบกับบางช่วงของแม่น้ำเจ้าพระยามีขนาดเล็กจนถึงเล็กมากหรือที่เรียกว่าเป็นคอขวด เช่น บริเวณจังหวัดอ่างทองและพระนครศรีอยุธยา มักจะเกิดน้ำล้นตลิ่งเข้าท่วมบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของประชาชนเป็นประจำ มาตรการลดปัญหา/ความเสียหายจากอุทกภัย มี 2 แนวทางหลักๆ คือ มาตรการทางใช้สิ่งก่อสร้าง และมาตรการไม่ใช้สิ่งก่อสร้าง ซึ่งควรใช้ทั้งสองมาตรการควบคู่กันอย่างสมดุลกัน รวมทั้งควรมีมาตรการเตรียมความพร้อม และการประสานความร่วมมือระหว่างทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐบาล/เอกชนและชุมชนท้องถิ่น

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาอันเป็นผลจากเหตุการณ์อุทกภัยและ/หรือโครงการป้องกันแก้ไขอุทกภัย สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่า ในอดีต ชุมชนสามารถปรับตัวให้ดำรงชีวิตในสถานการณ์อุทกภัยได้อย่างสอดคล้องลงตัว มีความสุข ดำเนินกิจกรรม/ทำหน้าที่การงานได้ตามปกติ แต่ปัจจุบันชุมชนส่วนใหญ่ มุ่งป้องกันมิให้น้ำท่วม มากกว่าที่จะปรับตัว/วิถีชีวิตให้สอดคล้องกับช่วงฤดูน้ำหลาก อีกนัยหนึ่งก็คือ มุ่ง “สู้กับน้ำ” มากกว่า “อยู่กับน้ำ” พึ่งพาตนเองน้อยลง รอคอยความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆมากขึ้น โดยเฉพาะการรอรับยังชีพและเงินเยียวยาความเสียหายจากภาครัฐ

ในส่วนของระบบเตือนภัยของภาคประชาชน พบว่า ยังมิได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน คงอาศัยการเตือนอุทกภัยที่ดำเนินการโดยหน่วยงานภาครัฐ สำหรับมาตรการและแนวทางจัดการปัญหาอุทกภัยในระดับท้องถิ่นพื้นที่กลุ่มน้ำเจ้าพระยา ที่ได้จากการระดมความคิดเห็นของผู้นำชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่าง สรุปได้ว่า การจัดการอุทกภัยระดับชุมชนโดยใช้ท้องถิ่นเป็นที่ตั้งและเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการอุทกภัย ทั้งนี้ชุมชนที่จะสามารถจัดการอุทกภัยด้วยตนเองได้นั้น ชุมชนต้องมีความพร้อม มีความเป็นปึกแผ่น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีผู้นำที่ดีมีศักยภาพ ตลอดจนมีแผนปฏิบัติการในระดับชุมชน และแผนที่เสี่ยงอุทกภัยชุมชน สร้างเครือข่ายการจัดการอุทกภัยระดับชุมชนให้เชื่อมโยงกัน มีแผนบูรณาการร่วมกัน จัดตั้งกองทุนจัดการอุทกภัยระดับชุมชน หรือระหว่างชุมชน

ประการสุดท้าย การสร้างเครือข่ายการจัดการอุทกภัยชุมชนในพื้นที่กลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยมีนักวิจัยทรัพยากรน้ำชุมชน เป็นกลไกขับเคลื่อน นับว่าเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการจัดการปัญหาอุทกภัยของประเทศไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคต คณะผู้จัดทำรายงานจึงมีข้อเสนอแนะต่อแนวทางการสร้างเครือข่ายชุมชนในพื้นที่กลุ่มน้ำเจ้าพระยา ดังต่อไปนี้

(1) การขับเคลื่อนการจัดการอุทกภัยชุมชนในพื้นที่กลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งมีรากฐานจากแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการอุทกภัยโดยอาศัยชุมชนเป็นฐานให้ได้ผลจริงจัง ควรเริ่มตั้งแต่ระดับครัวเรือน จึงควรจะต้องส่งเสริมครัวเรือนให้มีความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของการจัดการอุทกภัยโดยชุมชน

(2) จัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ครัวเรือนและชุมชนซึมซับแนวคิดการจัดการอุทกภัยโดยชุมชน ตลอดจนสามารถนำไปใช้ในการจัดการปัญหาอุทกภัยในชุมชนตลอดจนภัยพิบัติต่างๆได้อย่างเหมาะสม

(3) สนับสนุนให้ชุมชนจัดทำแผนที่เสี่ยงอุทกภัยชุมชน และแผนการจัดการอุทกภัยชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

(4) แนวทางขยายผลการจัดการอุทกภัยโดยชุมชน ควรเป็นลักษณะการสร้างความร่วมมือในลักษณะเครือข่ายควบคู่กับการคัดสรรบุคคลต้นแบบซึ่งมีการปฏิบัติที่ดี และเป็นที่ยอมรับในผลงานและความสำเร็จ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้สมาชิกเครือข่ายเรียนรู้และดำเนินรอยตาม ซึ่งในที่นี้ คือ นักวิจัยทรัพยากรน้ำชุมชน

(5) เสริมสร้างการบริหารจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เพื่อสร้างเครือข่ายการจัดการอุทกภัยโดยชุมชน อาทิ จัดให้มีการพบปะ ประชุมหารือหรือเก็บเกี่ยวประสบการณ์ความรู้ใหม่ๆ แล้วนำมาเล่าสู่กันฟังอย่างสม่ำเสมอ ตลอดจนเสริมสร้างความรู้ใหม่ๆเกี่ยวกับการจัดการอุทกภัยให้ชุมชนและเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง